Dr hab. Agnieszka Żyta, prof. UWM

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Wydział Nauk Społecznych

Katedra Pedagogiki Specjalnej i Resocjalizacji

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr. Piotra Sipiorskiego pt. *Sposoby radzenia sobie rodziców w sytuacjach trudnych a wspieranie rozwoju dziecka z niepełnosprawnością*, przygotowanej pod kierunkiem naukowym prof. zw. dr hab. Małgorzaty Sekułowicz

Przedłożona do recenzji praca ma charakter liczącego 274 strony opracowania o charakterze empirycznym, którego celem jest – jak pisze Autor - „rozpoznanie wspierania rozwoju dziecka z niepełnosprawnością przez rodziców, a także poznanie sposobów radzenia sobie matek i ojców w sytuacjach trudnych" (s. 78).

Praca wpisuje się w nurt badań nad rodzinami osób z niepełnosprawnościami reprezentowanymi przez takich badaczy – psychologów, pedagogów czy socjologów - jak m.in. H. Borzyszkowska, W. Dykcik, F. Wojciechowska, E. Pisula, M. Chodkowska, M. Sekułowicz, A. Twardowski, J. Kruk-Lasocka i wielu innych. Jest to kierunek ważny nie tylko ze względów teoretycznych, ale także praktycznych – pozwalający na realizację współczesnych paradygmatów pedagogiki specjalnej - paradygmatu profilaktyki i integracji w rodzinie zaproponowanego przez I. Obuchowską (1987) czy paradygmatów społecznego i normalizacji środowiska (Krause, 2010). „Rodzina z dzieckiem z niepełnosprawnością na różnych etapach swojego funkcjonowania potrzebuje i korzysta z wielu źródeł i rodzajów wsparcia społecznego. Duża heterogeniczność tych rodzin, zmiany zachodzące we współczesnym społeczeństwie i podejściu do potrzeb oraz praw osób niepełnosprawnych, a także transformacja specyficznych warunków środowiskowych wpływają nie tylko na ewolucję w podejściu do optymalnego wspierania tych rodzin oferowanego przez specjalistów i instytucje do tego wyznaczone. Oddziałują również na zaangażowanie samych członków rodziny w to wsparcie, a także ich oczekiwania wobec innych w zakresie otrzymywanej pomocy" (Żyta, Ćwirynkało 2015, s. 380). Tym samym ciągłe aktualizowanie wiedzy na temat radzenia sobie rodziców z sytuacjami trudnymi wynikającymi

z wychowywania dziecka z niepełnosprawnością czy dróg wspierania dziecka w rodzinie jest podejściem ważnym zarówno ze względów społecznych, jak i jednostkowych. Przyczynia się również do wypełnienia jednego z warunków stawianych pracom doktorskim czyli oryginalnego rozwiązania ważnego problemu badawczego.

Oceniając rozprawę doktorską, najpierw odniosę się do struktury treści oraz teoretycznych podstaw badań, w dalszej części skupię się na założeniach metodologicznych i prezentacji wyników badań własnych Doktoranta, aby przejść do sformułowania konkluzji końcowej.

Struktura pracy oraz teoretyczne podstawy badań

Struktura pracy ma układ typowy dla opracowań naukowych o charakterze empirycznym, zawierający część teoretyczną, metodologiczną i empiryczną. Rozprawa składa się ze wstępu, sześciu rozdziałów merytorycznych, zakończenia, bibliografii obejmującej publikacje polskie, ale także aż 128 anglojęzyczne i 2 niemieckojęzyczne), spisu tabel, wykresów i rysunków oraz aneksu (Kwestionariusz Badania Środowiska Rodzinnego, BŚR własnej konstrukcji).

Część teoretyczna pracy składa się z trzech rozdziałów stanowiących wprowadzenie do podjętego projektu badawczego (ss. 9-77). Mam pewne sugestie co do kolejności i zawartości poszczególnych rozdziałów teoretycznych. Zgodnie z tematem pracy Autor omawia sposoby radzenia sobie rodziców w sytuacjach trudnych oraz wspieranie rozwoju dziecka. Nawiązując do tematu pracy bardziej czytelne – w mojej opinii - byłoby rozpoczęcie od rozdziału II zatytułowanego *Szczególny charakter rodzicielstwa matek i ojców dzieci z niepełnosprawnościami,* a zawierającego opis wybranych koncepcji sytuacji trudnych i stresu oraz niepełnosprawności dziecka jako sytuacji trudnej. Rozdział III dotyczący *Radzenia sobie rodziców dzieci z niepełnosprawnościami* byłby rozdziałem II, a obecny pierwszy pt. *Wspieranie rozwoju dziecka w rodzinie* – mógłby być rozdziałem III dodatkowo poszerzonym o część, która obecnie została umieszczona w podrozdziale 3.3. pt. *Koncepcja wsparcia społecznego.* W takim układzie zagadnienia poświęcone wspieraniu/wsparciu mogłyby stanowić logiczną, nawiązującą do siebie całość. Ponadto Autor w podrozdziale dotyczącym wspierania dziecka z niepełnosprawnością (3.1., ss. 24- 26) skupia się na niewątpliwie bardzo istotnym obszarze wspierania dziecka z niepełnosprawnością, jaki stanowi wczesna interwencja, stosunkowo niewiele miejsca poświęcając wsparciu na kolejnych etapach życia dziecka.

Oczywiście moją uwagę dotyczącą kolejności zaproponowanych rozdziałów można traktować w kategoriach sugestii mającej na celu raczej zwiększenie klarowności wywodu, która jednak w niczym nie umniejsza autorskiej koncepcji wprowadzenia teoretycznego do badań mgr. Piotra Siporskiego.

Część teoretyczna pracy to z jednej strony wyjaśnienia pojęć użytych w pracy (m.in. rodziny normalnej/przeciętnej, problemowej, funkcjonalnej i dysfuncjonalnej czy też sytuacji trudnych, stresujących, wspierania rozwoju czy wsparcia społecznego), z drugiej przybliżenie wybranych koncepcji teoretycznych, na których oparte są założenia projektu badawczego Doktoranta. W oparciu o literaturę przedmiotu – zarówno pozycji klasycznych polskich oraz światowych, m.in. Tadeusza Tomaszewskiego, Marii Tyszkowej, Janusza Reykowskiego czy Hansa Selyego, jak i nieco nowszych, m.in. Stevena E. Hobfolla czy koncepcji sprężystości psychicznej (rezylencji) opisywanej przez Helenę Sęk – Autor w sposób logiczny prezentuje podstawy teoretyczne użyte do konceptualizacji swoich badań.

Podsumowując, rozdziały te są wyczerpujące, świadczą o dobrej znajomości tematyki i literatury przedmiotu z zakresu pedagogiki specjalnej, psychologii czy socjologii. Mają charakter bardziej sprawozdawczy (opisujący kolejne zagadnienia) niż syntezujący czy krytycznie odnoszący się do prezentowanych podejść czy badań, co niewątpliwie jest potrzebne w pracach o charakterze naukowym. Autor prezentując poglądy wybranych autorów dotyczące opisywanych wątków, stosunkowo rzadko je porównuje, szuka podobieństw czy różnic, a jeszcze rzadziej przedstawia własne zdanie na omawiane zagadnienia. Jest to umiejętność, którą należy rozwijać. Jednakże na ogół sprawne poruszanie się po zagadnieniach dotyczących rodzicielstwa w sytuacji niepełnosprawności dziecka oraz radzenia sobie w sytuacjach trudnych jest dowodem potwierdzającym kompetencje intelektualne Doktoranta, ważne w drodze do awansu akademickiego. Tym samym spełnia istotny warunek na tym etapie pracy naukowej - wykazuje się ogólną wiedzą teoretyczną w dyscyplinie naukowej, w której zrealizował swój projekt badawczy.

Metodologia badań

Rozdział czwarty dotyczący podstaw metodologicznych badań własnych prezentuje cel badań, problemy badawcze i hipotezy oraz metodę, techniki i narzędzia badawcze zastosowane przez Autora w jego eksploracjach empirycznych. Ponadto w rozdziale tym

została omówiona organizacja i przebieg badań ilościowych oraz jakościowych, a także charakterystyka badanych grup uczestniczących w badaniach ilościowych.

Mgr Piotr Sipiorski pisze, że „głównym celem badań jest rozpoznanie wspierania rozwoju dziecka z niepełnosprawnością przez rodziców, a także poznanie sposobów radzenia sobie matek i ojców w sytuacjach trudnych" (s.78). Aby ten cel zrealizować konstruuje pytanie główne i sześć pytań szczegółowych, do których przedstawia sześć hipotez. Autor wyodrębnia także zmienne zależne i niezależne (podzielone na zmienne osobowościowe oraz socjodemograficzne) oraz przyporządkowuje im wskaźniki i narzędzia badawcze (cztery kwestionariusze).

Na ogół problemy i hipotezy sformułowane są prawidłowo, chociaż niewolne od pewnych usterek zarówno natury językowej, jak i merytorycznej. Pytanie główne można byłoby nieco uprościć, tak by początek „jakie jest funkcjonowanie?" zamienić na „jak funkcjonują?" (s.79). Ponadto w hipotezie 3 Autor odnosi się jedynie do „stylu oraz sposobów skierowanych na zadaniach", chociaż pytanie 3 dotyczy zależności pomiędzy preferowanymi przez rodziców stylami i sposobami (strategiami), a nie jednym wybranym stylem. Także w hipotezie 5 brakuje rozwinięcia kwestii rodzaju niepełnosprawności (jest tylko odniesienie do wieku dziecka), co również nie koresponduje do końca z pytaniem 5 (ss.79-80).

Autor w swoim projekcie połączył podejście ilościowe i jakościowe, co jest zabiegiem stosowanym, chociaż nie przez wszystkich akceptowanym. Łączenie tych strategii i stosowanie tzw. metod mieszanych (ang. mixed-methods) jak stwierdza John W. Creswell (2013, s. 219) może być uznawane za przejaw postępu, albowiem „metodologia naukowa nieustannie się rozwija i zmienia, a metody mieszane są kolejnym krokiem naprzód, gdyż wykorzystują atuty zarówno badań jakościowych, jak i ilościowych". Niemniej jednak trzeba pamiętać – co podkreśla Danuta Urbaniak-Zając (2018, s.126) – że „warunki i funkcje owego łączenia powinny być poddawane systematycznej refleksji".

Mgr P. Sipiorski zastosował metodę sondażu diagnostycznego (w jej ramach cztery narzędzia - kwestionariusze, w tym jeden własnej konstrukcji) oraz studium przypadku (tutaj posłużył się wywiadem pogłębionym nieustrukturyzowanym). Narzędzia zostały dokładnie opisane. Szkoda, że Autor nie zdecydował się na zamieszczenie w aneksach wszystkich wykorzystanych narzędzi badawczych – zamieścił w nim jedynie kwestionariusz własnej konstrukcji BŚR czyli Kwestionariusz Badania Środowiska Rodzinnego. W aneksie nie ma

także listy tematów poruszanych w trakcie wywiadu pogłębionego z trzema wybranymi rodzinami.

Doktorant w badaniach ilościowych przebadał dwie grupy rodziców po 66 osób (w sumie 132 osoby). Jedną z nich stanowili ojcowie i matki dzieci z niepełnosprawnościami (niepełnosprawnością intelektualną, autyzmem oraz niepełnosprawnością ruchową), drugą – rodzice dzieci bez niepełnosprawności. Niestety brakuje informacji dlaczego te właśnie niepełnosprawności zostały uwzględnione, jakie były proporcje poszczególnych rodzajów niepełnosprawności oraz w jaki sposób Autor trafiał do badanych rodzin? Nie wiemy także, czy matki i ojcowie byli z tych samych rodzin, czy też innych. Nie znalazłam również wytłumaczenia informacji dlaczego badania prowadzono w latach 2013-2014 oraz w roku 2020 (a nie były to tzw. badania podłużne). Takie doprecyzowanie wydaje się istotne.

Badania jakościowe mgr Piotr Sipiorski oparł na wywiadach pogłębionych przeprowadzonych z sześcioma osobami (3 matkami i 3 ojcami) dzieci z trzema rodzajami niepełnosprawności. Wywiady nie były rejestrowane na nośnikach elektronicznych, a jak pisze Autor „sporządzanie zapisu wywiadu odbywało się w trakcie jego trwania – w znacznej mierze za pomocą najważniejszych zdań i wyrażeń oraz skrótów – jak również od razu po jego zakończeniu, aby uchwycić istotę opowiadań oraz zachowań rodziców, a także, żeby słowa uczestników odzwierciedlone były jak najdokładniej" (s.101). Doktorant stosuje taki sposób zapisu uzasadniając dokładnie przyjęte podejście w oparciu także o literaturę metodologiczną (m.in. Babbie, 2008, Kubinowski 2010). Niestety stosunkowo mało miejsca poświęcone zostało przedstawieniu sposobu, w jaki Autor analizował zgromadzony materiał. Obecnie nie brakuje już pozycji, które są ważne dla przeprowadzenia prawidłowej analizy danych jakościowych, do których warto byłoby sięgnąć m.in. David Silverman, *Interpretacja danych jakościowych*, Warszawa 2008 czy Graham Gibbs, *Analiza danych jakościowych*, Warszawa 2011. Dyskusyjne wydaje się także przytaczanie długich cytatów wypowiedzi badanych rodziców w rozdziale poświęconym analizie badań jakościowych w sytuacji, gdy nie są one dokładną transkrypcją, a jedynie wynikiem robienia notatek. Jak pisze David Silverman (2008, s. 185) „Polegając na naszej pamięci, możemy zazwyczaj tylko podsumować, co ktoś inny powiedział. Niemożliwe jest, by człowiek pamiętał (czy nawet zanotował) wszystkie pauzy, zachodzące na siebie głosy itp."

Reasumując, mgr Piotr Sipiorski wyczerpująco wyjaśnia wybór tematyki badawczej. Świadczy to o dość dobrym przygotowaniu i solidnym namyśle poprzedzającym

zaplanowanie i przeprowadzenie projektu badawczego. Część metodologiczna pracy w sposób rzeczowy omawia główne założenia badawcze projektu – i chociaż niewolna od pewnych usterek - świadczy o opanowaniu warsztatu pisarskiego i refleksyjnym podejściu do przeprowadzonego projektu badawczego.

Prezentacja i interpretacja wyników badań

Prezentacji wyników uzyskanych badań własnych poświęcono dwa kolejne rozdziały pracy (s.109-220). Rozdział piąty dotyczy wspierania rozwoju dziecka i analizy wyników badań własnych w perspektywie ilościowej. Są tu podrozdziały skupione wokół wspierania rozwoju dziecka, sposobów radzenia sobie z sytuacjami trudnymi, zależności między wspieraniem rozwoju dziecka a określonymi stylami radzenia sobie rodziców oraz związków między sposobami radzenia sobie rodziców w sytuacjach trudnych a wsparcia społecznego. Tę część kończy podsumowanie i wnioski z badań ilościowych. Rozdział szósty poświęcony został rzeczywistości życia rodzinnego matek i ojców ukazanej w perspektywie jakościowej i podzielony został na trzy podrozdziały.

Doktorant szczegółowo opisuje proces przygotowywania autorskiej skali wspierania rozwoju dziecka dla kwestionariusza Badania Środowiska Rodzinnego (BŚR) (s.110-113), co zasługuje na docenienie – świadczy o odpowiedzialnym podejściu do realizowanego projektu. Następnie analizuje związek poziomu wspierania rozwoju dziecka z rolami rodzicielskimi (tabela 12, s. 114), wykształceniem (tabela 13, s. 126) czy rodzajem niepełnosprawności (tabela 14, s. 128). W przedstawionych tabelach (podobnie, jak w części pozostałych w kolejnych rozdziałach) brakuje wyjaśnienia użytych symboli i skrótów pod tabelą. Taki zapis przyczyniłby się do lepszego odbioru dla czytelnika. Dalej Autor analizuje kolejne przejawy działań świadczących o wspieraniu rozwoju dziecka, przeprowadzając jednocześnie dyskusję z uzyskanymi wynikami i odnosząc się do literatury przedmiotu. Jest to wartościowy zabieg, świadczący o refleksyjnym i twórczym podejściu do przeprowadzonych badań oraz dobrej orientacji w analizowanych zagadnieniach. Ten i kolejne podrozdziały Autor kończy pewnego rodzaju podsumowaniami, co także podnosi wartość przedstawionych analiz, porządkuje wnioski i korzystnie oddziałuje na jasność wywodu.

W części dotyczącej sposobów radzenia sobie z sytuacjami trudnymi Doktorant przedstawia wyniki badań w oparciu o dwa kwestionariusze: CISS, N. S. Endlera i J. D. A. Parkera oraz WCQ S. Folkmana i R.S. Lazarusa. Oba zostały zaadaptowane do warunków

polskich (CISS przez J. Strelaua i współpracowników, WCQ przez P. Szczepaniaka i K. Wrześniewskiego). Niestety, nie znalazły się w aneksach, a drugi z nich został pominięty także w bibliografii. Autor w obliczeniach zastosował test jednorodności chi^2, test dla prób niezależnych t-Studenta oraz procentowy rozkład danych. Autor nie uniknął także pewnych pomyłek w tabelach np. w tabeli nr 16, gdzie nieprawidłowo podaje liczbę N jako 132, chociaż dotyczy tylko rodziców dzieci z niepełnosprawnościami czyli grupy N=66. Dyskusyjne wydaje się również prezentacja tych samych danych, używając tych samych tytułów (m.in. tabela 30 i wykres 6, tabela 31 i wykres 7, s. 148, tabela 35 i wykres 8, s. 150 i 151 czy tabela 36 i wykres 10, s. 152) obok siebie, choć w innych formach.

Badając wspieranie rozwoju dziecka w kontekście stylów oraz strategii radzenia sobie rodziców Doktorant wykorzystał jednoczynnikową i dwuczynnikową analizę wariancji ANOVA, co pozwoliło mu ustalić najwyższy poziom wspierania rozwoju dziecka u rodziców reprezentujących styl radzenia sobie skoncentrowany na zadaniu. W dalszych analizach zajął się sposobami radzenia sobie rodziców w sytuacjach trudnych w kontekście wsparcia społecznego w oparciu o kwestionariusz SSQSR autorstwa I. G. Sarsona i współpracowników, w wersji polskiej Z. Zalewskiego i współpracowników. Niestety, brak w bibliografii pozycji polskich autorów. W przypadku tego aspektu badań także wykorzystano dwuczynnikową analizę wariancji ANOVA.

Pozytywnie oceniam próby podsumowania uzyskanych wyników – zarówno cząstkowe, po kolejnych podrozdziałach, jak i te dokonane po całym rozdziale piątym skoncentrowanym na badaniach o charakterze ilościowym. Autor odnosi wyniki swoich badań do doniesień zarówno polskich, jak i zagranicznych. Sugerowałabym – dla większej czytelności – bardziej precyzyjne ustosunkowania się do kolejnych hipotez postawionych w rozdziale metodologicznym (np. można byłoby je ponumerować, tak jak w rozdziale metodologicznym). Autor w swoim podsumowaniu zwraca uwagę także na słabsze strony swojego projektu m.in. małą grupę respondentów biorących udział w badaniach, brak dokonania analiz ze względu na płeć dziecka czy posiadanie rodzeństwa. Dostrzeganie niedostatków jest ważne i dowodzi refleksyjności młodego badacza, zwłaszcza gdy jednocześnie proponuje on dalsze kierunki możliwych badań.

Rozdział szósty to analiza jakościowa przeprowadzonych wywiadów pogłębionych. Autor zaczyna od – jak to określa – krótkiego przedstawienia perspektywy postrzegania rzeczywistości. Deklaruje, że przyjął podejście fenomenologiczno-hermeneutyczne, odnosząc

się w swoich rozważaniach do wybranej literatury zarówno metodologicznej, jak przykładów zastosowania tego rodzaju perspektywy przez niektórych pedagogów. Następnie Doktorant po kolei prezentuje kolejne rodziny, opisując ich biografię w kontekście wspomnień z okresu okołoporodowego, wczesnego dzieciństwa oraz kolejnych etapów rozwoju dziecka. Brakuje informacji dlaczego to właśnie te rodziny zostały wybrane do tej części badań i dlaczego właśnie trzy. Co świadczyło o nasyceniu próby? Charakterystyczna dla tego rozdziału jest zmiana stylu pisarskiego – język staje się bardziej literacki, co oczywiście znajduje swoje uzasadnienie w kontekście badań jakościowych. Należy jednak pamiętać, aby nie zapominać o podawaniu istotnych dla badań danych (np. wiek dziecka z niepełnosprawnością, rodzaj i stopień niepełnosprawności – w przypadku Bartka, miejsce zamieszkania w przypadku rodziny Kamili oraz Kasi czy wiek i wykształcenie rodziców Kasi). Doktorant w swoich opisach odnosi się zarówno do literatury przedmiotu (niejako osadzając różne doświadczenia czy sądy rodziców w wynikach badań innych osób), jak i próbuje porównywać doświadczenia rodziców kolejnych dzieci. Tę część kończy Podsumowanie, w którym Autor podejmuje próbę syntezy uzyskanych wyników badań jakościowych poszukując różnic i podobieństw u badanych rodziców. Interesująca jest także część zatytułowana jako *Krótka autorefleksja*, w której Doktorant dzieli się swoimi refleksjami jako początkujący badacz jakościowy. Jako badacz od wielu lat głównie jakościowy, rozumiem jego fascynację i radość z uczestnictwa w projekcie jakościowym. Zapewniam też, że umiejętne użycie środków rejestrujących wywiady w żaden sposób nie powinno zakłócać przebiegu tego spotkania, a dobra transkrypcja daje szanse na uwzględnienie w analizie całego szeregu niuansów, nie tylko natury werbalnej.

Rozprawę zamyka Zakończenie stanowiące zwięzłe, ale jednocześnie interesujące i wyczerpujące podsumowanie zaprezentowanego projektu badawczego, w którym Autor przedstawia wnioski płynące z dokonanych analiz.

Reasumując, mimo pewnych uwag krytycznych uznaję także tę część za wartościową i świadczącą o opanowaniu warsztatu metodologicznego, właściwym osadzeniu w literaturze przedmiotu oraz sprawnym panowaniu nad uzyskanym materiałem badawczym.

Konkluzja

Art. 13 ust. 1 Ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. z 2016 r., poz. 882, 1311) brzmi: „Rozprawa doktorska przygotowywana pod opieką promotora albo pod opieką promotora i promotora

pomocniczego (…) powinna stanowić oryginalne rozwiązanie problemu naukowego lub oryginalne dokonanie artystyczne oraz wykazywać ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w danej dyscyplinie naukowej lub artystycznej oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej lub artystycznej".

Podsumowując analizę przedstawionej do oceny rozprawy doktorskiej mgr. Piotra Sipiorskiego pt. *Sposoby radzenia sobie rodziców w sytuacjach trudnych a wspieranie rozwoju dziecka z niepełnosprawnością*, stwierdzam, że Autor wykazała się stosowną wiedzą teoretyczną, koniecznymi kompetencjami metodologiczno-badawczymi oraz potrzebnymi umiejętnościami samodzielnego prowadzenia pracy naukowej.

Uznając, że rozprawa mgr. Piotra Sipiorskiego spełnia warunki ustawowe stawiane pracom doktorskim wnoszę o dopuszczenie Autora do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Dr hab. Agnieszka Żyta, prof. UWM

A. Żyta

Olsztyn, 22.06.2021 r.